

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
VAKFI YAYINLARI NO: 149

İLÂHİYAT FAKÜLTELERİ
KELAM ANABİLİM DALI
EĞİTİM-ÖĞRETİM MESELELERİ ve
KOORDİNASYONU TOPLANTISI - II

İstanbul, 1998

DİĞER DİNLERİN KELÂM İLMİNE KONU OLMASI

Dr. Mustafa SİNANOĞLU

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Bu tebliğde neden diğer dinlerin kelâm ilmine konu olduğu hususu üzerinde durulduktan sonra, kelâm ilmi şahsında İslâm'ın diğer dinlerle ilişkilerine ve bu ilişkilerin mahiyetine açıklık kazandırılmaya çalışılacaktır. Burada "diğer dinler"den de özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlığın kastedildiği belirtilmelidir. Neticede günümüz kelâm ilminin bu konuyla ilgili alması gereken tavra ilişkin birtakım tesbit ve teklifler üzerinde durulacaktır.

İslâmiyet'in zuhurundan itibaren diğer dinlerle ilişkileri başlamış, söz konusu ilişkiye ait söylem tabii olarak Kur'an'da ana hatlarıyla yer almıştır. Kur'an'da Allah nezdinde hak dinin İslâm olduğu, ancak kendilerine kitap verilen önceki ümmetlerin onlara ilim verildikten sonra ayrılığa düştükleri bildirilmiş¹¹⁴, gerek Kur'an'da¹¹⁵ gerekse hadislerde Ehl-i kitaba karşı sergilenen ilk tavrın, onların Hz. Muhammed'in mesajını kabule davet edilmeleri şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Ehl-i kitap İslâm'ı kabule davet edilmekle birlikte kendi muharref dinlerini terketmeye zorlanmamış, onlarla birlikte yaşamanın gereği olan birtakım beşerî münasebetlere de açıklık kazandırmıştır¹¹⁶.

114 bk. Âl-i İmrân 3/19.

115 bk. Âl-i İmrân 3/64.

116 Peygamberimiz, Ehl-i kitabın selâm vermesi halinde onlara "ve aleyküm" şeklinde karşılık verilmesini tavsiye etmiştir (bk. Buhârî, "İsti'ân", 22; Müslim, "Selâm", 6, 13; Tirmizî, "Tefsîr", 59/3; Müsned, III, 99). Yine rivayet edildiğine göre, konuyla ilgili Kur'an'daki ifadeleri teyit eder mahiyette (bk. el-Mâide 5/5), Peygamberimiz Ehl-i kitabın yiyeceklerinden ve onların kabından yemeye müsade etmiştir (bk. Buhârî, "Zebâ'ih", 4, 22).

Öte yandan Kur'an'da hıristiyanların kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düştükleri¹¹⁷, hadislerde de yahudi ve hıristiyanların ayrılığa düşecekleri ve çeşitli gruplara bölünecekleri belirtilmiştir¹¹⁸. Yine Kur'an'da onlardan Allah'ın elçisine uymak, ona yardımca olmak ve Allah'ın göndereceği bütün nebîlere uymak yönünde kesin söz alındığı, ancak onların kendilerine peygamberleri tarafından zikredilenlerin önemli bir bölümünü unuttukları¹¹⁹ ifade edilmiştir.

Dolayısıyla Allah Teâlâ Hz. Peygamber aracılığıyla Kur'an'da göndermiş olduğu yenilenmiş mesajına uymalarını isteyerek yahudi ve hıristiyanları hatta müşrikleri de muhatap almış, onların yanlış inançlarını, Hz. Muhammed'in tebliğ faaliyetine karşı hatalı tutumlarını eleştirmiştir.

Hz. Peygamber'in nübüvvet döneminden itibaren müslümanların hâkim olduğu toprakların genişlemesiyle de diğer dinlerle münasebetler ferdî ve dar toplumsal boyutları aşmış, müslümanlar söz konusu dinlerin beslediği köklü medeniyet ve kültürlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu süreçte İslâmî disiplinler de gelişmiş, İslâm'ın diğer dinlere karşı tavrını ağırlıklı olarak kelâm ilmi geliştirmiştir.

Diğer dinleri neden bir başka disiplin değil de kelâm ilmi muhatap almıştır, sorusunu cevaplandırabilmek için kelâm ilminin konusu ve gayesi üzerinde de durmak gerekecektir. Bir ilmin konusu ve fonksiyonu hakkında doğru bir kanaate varabilmek için de söz konusu ilmin kendisini nasıl tanımladığına bakmak gerekmektedir. Burada İslâm dininin itikadî yönüyle ilgilenen bu ilmin tarihi seyir içinde akaid, usûlî'd-đn, tevhid ve sıfat ilmi, fıkıh-ı ekber gibi isimler aldığı dönemlere ve karakteristiklerine girmeden İslâmî disiplinler içinde dinin itikadî boyutunu konu edinen kelâmın farklı tariflerinden hareket ederek kelâmcıların diğer dinlere karşı tutumunu irdelemek gerekmektedir. Bilindiği gibi söz konusu ilmin konusu ve gayesine göre olmak üzere pek çok tarifi yapılmıştır. Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413) kelâm ilmini konusu açısından "Allah Teâlâ'nın zâtından ve sıfatlarından, başlangıç ve son (mebde ve meâd) itibarıyla yaratıkların durumlarından İslâm kanunlarına göre bah-

117 bk. Âl-i İmrân 3/105.

118 bk. Ebû Dâvûd, "Sünne", 1.

119 bk. el-Mâide 5/14.

seden bir ilimdir" şeklinde tanımlamıştır¹²⁰. Son dönem âlimlerinden Ömer Nasuhi Bilmen de kelâm ilmini "Allah Teâlâ hazretlerinin zât ve sıfatlarından, nübüvvet ve risâlete ait meselelerden, mebde ve meâd itibarıyla mükevvenâtın (yaratılmışların) hallerinden İslâm kanunu üzere bahsedilen bir ilimdir" şeklinde tarif etmiştir¹²¹. İlm-i kelâm gayesi açısından da Cürçânî tarafından "Kesin deliller kullanmak ve muhaliflerin ileri sürdüğü şüphe ve itirazları defetmek suretiyle dinî akîdeleri ispata güç kazandıran ilimdir"¹²² şeklinde, İbn Haldûn (ö. 808/1496) tarafından da "Kelâm aklî delillerle imanî akîdeyi savunmayı ve itikadî konularda selefin ve Ehl-i sünnet'in takip ettiği yoldan sapan bid'atçıları reddetmeyi içine alan bir ilimdir" şeklinde tanımlanmıştır¹²³.

Temel fonksiyonunu korumakla birlikte kelâmın tarihî seyri içinde farklı şekillerde tanımlanması konularında da bir genişlemenin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. "Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatları"ndan başlayarak, İslâm dünyasının Yunan felsefesiyle karşılaşmasından itibaren "mevcut", Gazzâlî'den sonraki dönemde de mantık ilminin kelâma girmesiyle dış âlemde varlığı olmadığı halde dinî akîdelerle ilişkisi olabilecek ve bilinmesi mümkün olan yani "mâlum" olan her şey kelâm ilminin konusunu teşkil etmiştir¹²⁴. Dolayısıyla kelâmcılar Allah'ın zât ve sıfatlarından başlayarak dinin aslını oluşturan esaslarla uzaktan yakından ilgisi olan her şeyle ilgilenmek, İslâm'a karşı tavır alan ve kendilerince çeşitli tezler ileri süren herkese de cevap vermek durumundadırlar. İlk dönemden itibaren kelâmcılar söz konusu misyonları gereği diğer dinlere mensup insanlara da İslâm'ı tanıtmaya, dinî akîdeleri aklî yönden isbat etmeye gayret etmiş ve onların İslâm hakkındaki yanlış kanaatlerini tenkit ederek cevaplamaya çalışmışlardır.

120 Cürçânî, kelâm ilminin "Âhîret ve (meâd) onunla ilgili olan cennet, cehennem, sırat, mîzan, mükâfat ve ceza gibi hususlardan bahsedilen bir ilimdir", "Deliller vasıtasıyla elde edilen itikadî ve şer'î kaideler ilmidir" şeklinde iki ayrı tanımını daha verir. bk. Cürçânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1983/1403, "Kelâm" md.

121 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul 1959, s. 5.

122 bk. Cürçânî, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkif*, İstanbul 1257, I, 23.

123 İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1983, II, 1073.

124 Mâlumun doğrudan dinî akîdeleri teşkil eden "mesâ'il" veya "mekâsıd", bunları isbata yarayan bilgilerin de "mebâdî" veya "vesâ'il" olmak üzere iki gruba ayrıldığını belirtmek gerekmektedir.

Kelâm âlimleri diğer dinlerle ilgili söylemlerini de bilinen klasik kelâm, el-milel ve'n-nihal ve münhasıran bu konuya ayırdıkları reddiye kitapları olmak üzere farklı türde eserlerde kaleme almışlardır. Konuyla ilgili literatürü tek tek tanıtmak bu tebliğin hacminde mümkün olmayacağı için bazı örnekler verilerek kelâmcıların konuya yaklaşırken kullandıkları metotlar üzerinde durulacaktır.

Yahudilik'le ilgili olarak kelâmcıların hangi konuları ele aldıklarına şöylece göz atmak mümkündür: Mu'tezilî âlimlerden Kādî Abdülcebâr (ö. 415/1024) *Şerhu'l-usûli'l-hamse* adlı eserinde yahudilerin Hz. Muhammed'in nübüvetini kabul etmemeleri, Hz. Mûsâ'nın şeriatının nesholunduğu ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Hz. Mûsâ tarafından müjdelendiği ve onların iddialarına karşı Hz. Peygamber'in nübüvetinin isbatı hususları üzerinde durmuştur¹²⁵. Eş'ariyye'den Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (ö. 403/1013), *Temhîdü'l-'evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il* adlı eserinde yahudilere karşı Hz. Muhammed'in nübüvetinin isbatı, Hz. Mûsâ'nın şeriatının neshi konularını birtakım aklî izahlarla ele almıştır¹²⁶ İbn Hazm ise *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* adlı eserinde Yahudilik için genişçe bir bölüm ayırmış ve ağırlıklı olarak yahudilerin kutsal metinlerinin tahrif olunduğu konusunu işlemiştir¹²⁷.

Hıristiyanlık'la ilgili olarak kelâmcılar öncelikle hıristiyanların yanlış Tanrı inançlarını temsil eden teslîs anlayışı, Tanrı'nın Hz. İsa'ya hulûl etmesi yani ittihad, Hz. İsa'nın kulluğu ve peygamber oluşu, Hz. İsa'nın çarpmıha gerilip öldürülmediği hususu, hıristiyanların kutsal metinlerinin tahrif olunduğu ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin İncil'de önceden müjdelendiği hususları üzerinde durmuşlardır.¹²⁸

125 bk. Kādî Abdülcebâr, Abdullah b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse* (nşr. Abdülkerîm Osman), Kahire 1384/1965, s. 576-584.

126 bk. Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *Temhîdü'l-'evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il* (nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar), Beyrut 1407/1987, s. 156-164, 204-212.

127 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, Kahire 1317-21k Beyrut 1406/1986, I, 98-217.

128 Bu konularla hakkında daha geniş bilgi için bk. Kādî Abdülcebâr, Abdullah b. Ahmed, *el-Mugnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* (nşr. Tâhâ Hüseyin- İbrâhim Medkûr v. dğr.), Kahire 1382-85/1962-65, V, 80-151; a.mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse* (nşr. Abdülkerîm Osman), Kahire 1384/1965, s. 291-7; Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *et-Temhîd fi'r-red 'ale'l-Mülhideti'l-Mu'attıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile* (nşr. Mahmûd M. Hudayrî-M. Abdülhâdî Ebû Rîde), Kahire 1366/1947, s. 78-96; 113-117; Neseî, Ebû'l-Muîn, *Tebîrati'l-edille fi'l-keâm* (nşr. Claude Salamé), Dimaşk 1990, s. 112-128.

Bu örneklerden hareketle kelâmcıların söz konusu dinlere yaklaşımları üzerine şu tesbitlerde bulunmak mümkündür:

Kelâm âlimleri bilinen klasik kelâm kitaplarının ilâhiyat bahislerinde hıristiyanların, Allah Taâlâ'nın cevher olduğu şeklindeki iddialarından başlayarak onların teslîs inancıyla ilgili tenkitlerini ve söz konusu anlayışın yanlış olduğunu da ispata çalışırlar. Bazan bu bahislerde farklı hıristiyan mezheplerinin Mesîh'te gerçekleşen ittihad ve hulûl telakkileri de tek tek ele alınır. Bazı eserlerde de konuyla ilgili olması bakımından Hz. İsa'nın çarmıha gerilip öldürüldüğü iddiası üzerinde durulur ve bu anlayışlarıyla teslîs inancı arasındaki çelişkiye vurgu yapılır. Kelâmcılar kelâm kitaplarının nübüvvât bölümlerinde ise gerek yahudi gerekse hıristiyanlardan Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr edenlere onun nübüvvetini, Hz. Musa ve İsa'nın, Hz. Muhammed'in nübüvvetini önceden müjdededikleri hususuyla birlikte, ispata çalışmışlardır. Çoğu zaman Hz. Muhammed'in nübüvvetinin önceki kutsal kitaplarda haber verildiği gerçeğinden hareketle yahudi ve hıristiyanların kutsal metinlerinin tahrif olduğu farklı yönlerden ispata çalışılmıştır. Bu bölümlerde ayrıca hıristiyanların Hz. İsa'nın tabiatıyla ilgili olarak yanlış inançlara sahip olmaları sebebiyle onun beşerliği ve peygamberliği üzerinde de durulmuştur.

Kelâmcılar yukarıdaki konuları ele alırken yahudi veya hıristiyanların İslâm itikadına aykırı inançlara sahip bulunmaları ve bizim akîdelerimize karşı yanlış tutumlara girmeleri ölçülerini esas almışlardır. Onların yaklaşım tarzını ise büyük ölçüde Kur'an'ın tavrı belirlemiştir. Öncelikle diğer din mensuplarının yanlış inançlarının mantıkî tutarsızlıklarına işaret edilmiş, yani akîf tahlillere dayalı bir yaklaşım sergilenmiştir. İkinci merhaleyi belli başlı yahudi veya hıristiyan mezheplerinin farklı fikirleri arasındaki çelişkilere ve tutarsızlıklara dikkat çekme hususu oluşturmuştur. Öte yandan gerek yahudilerin gerekse hıristiyanların bazı inançlarının yanlış olduğunu ve yine kutsal metinlerinin tahrif olduğunu ispat için kutsal metinlere birtakım referanslarda da bulunulmuştur.

Kelâmcılar diğer dinlere karşı söylemlerini sadece klasik kelâm kitaplarında dile getirmemişler aynı zamanda bu konulara hasrettikleri reddiye türü kitaplar da kaleme almışlardır. Kelâm âlimleri ilk dönemden itibaren bu yüzyılın başına kadar dinlere karşı bir risâle veya kitap hacminde pek çok eserler kaleme almışlardır. Hıristiyanlık'tan İslâm'a geçen Ali b. Rabbân et-Taberî (ö. 240/855), Ebû İsa Muhammed b. Hârûn el-Verrâk

(ö. 247/861), Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'den (ö. 505/1111] İbrâhim Müteferrika (ö. 1158/1745), Harputlu İshak Hoca (ö. 1310/1892), Sırrı Paşa (ö. 1313/1895) gibi Osmanlı ulêmasına kadar pek çok âlim Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında önemli reddiyeler kaleme almışlardır¹²⁹.

İslâm düşüncesinde diğer dinlere karşı yazılan reddiye türü eserlerde de söz konusu dinlerde İslâm akidesiyle uyuşmayan noktaların ele alındığı görülmektedir. Reddiye yazarları tabii olarak Kur'an'ın metodunu takip etmiş, Kur'an'da tenkit edilen inançların yanlış olduğunu yine Kur'an'ın tezlerinden hareketle ispat etmeye gayret etmişlerdir. Dolayısıyla reddiyelerin konuları da -yazarlarının birikimine göre farklı detaylara sahip bulunsada- Kur'an'daki genel çerçeveyi takip etmiştir. Bu bağlamda yahudilerle ilgili olarak Hz. Muhammed'in nübüvvetine karşı çıkmaları, onların kutsal metinlerini tahrif etmeleri, Hz. Muhammed'in nübüvvetini Hz. Mûsâ'nın önceden haber vermesi ve Hz. Musa'nın şeriatının nesh olduğu hususları reddiyelere konu teşkil ederken, Hıristiyanlık'la ilgili olarak teslîs inancı ve buna bağlı olarak hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki yanlış telakkileri, Hz. İsa'nın kulluğu, peygamberliği ve çarmıha gerilişi, hıristiyanların kutsal metinlerini tahrif etmeleri ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Hz. İsa tarafından müjdelenmiş olması gibi konular reddiyelerde işlenmiştir.

Kelâmcıların reddiye türü eserlerde kullandıkları metotlar klasik kelâm türü kitaplardakilerden köklü bir farklılık arzetmemiştir. Reddiyelerde de Kur'an'ın çizdiği temel çerçeveden hareketle diğer dinlere karşı tavır geliştirilmiş, öncelikle sahip oldukları inanç esaslarındaki mantıkî tutarsızlıklara işaret edilmiş, kutsal metinleri ile akideleri arasındaki çelişkilere vurgu yapılmıştır. Yahudi ve hıristiyan mezheplerinin birbirleriyle çelişen fikirleri dile getirilmiştir. Bazı âlimler söz konusu din mensuplarının kendi kutsal metinlerinden delil olarak ileri sürdükleri pasajların

129 İslâm tarihi boyunca kaleme alınan bazı önemli reddiyeler için ayrıca bk. Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989; Newman, N. A., *The Early Christian-Muslim Dialogue/A Collection of Documents from The First Three Islamic Centuries (632-900 A. D.) Translations with Commentary*, Hatfield, Pennsylvania 1993; Thomas, David, *Anti-Christian Polemic in Early Islam/ Abû 'İsâ al-Warrâq "Against the Trinity"*, Cambirdge 1992; Adang, Camilla, *Muslim Writers on Judaism ı The Hebrew Bible From Ibn Rabban to Ibn Hazm*, Leiden 1996.

yorumlarıyla ilgilenebilecek kadar da o metinlere yakın olmuşlardır. Bu noktada o dinlerden İslâm'a giren ve önceki dininde tesbit ettiği yanlışları kaleme alan muhtedî reddiye yazarlarının malzeme temini açısından reddiye literatürüne önemli ölçüde katkıları olmuştur.

Kelâmcıların gerek klasik kelâm gerekse reddiye türü kitaplarında İslâm itikadını tanıtmaya ve savunmaya adanmış olarak diğer dinlere karşı aldıkları tavrı salt bir polemik faaliyeti olarak görmemek gerekmektedir. Bir konuda başka bir şahsa veya gruba reddiye yazmak, öncelikle kendi varlığının bilincine varmış, geleneği ve anıyla özümsemiştiği fikirleri ve problem bilinci olan bir bireyi gerektirmektedir. İkinci olarak da şahsın, fikirlerini tashih edecek veya yanlışlığını ispat edecek kadar tanıdığı bir diğer tarafı gerektirmektedir. Doğruyu ortaya koymaya yönelik bir fikir alışverişi olan bu tür bir faaliyet zaten kendinde olumsuz olamaz.

Kelâmcıların bu tür bir faaliyet içine girmiş olmaları yahudi ve hıristiyanların dinî akidelerini, mezheplerinin farklı inançlarını, kutsal metinlerini, nadiren de olsa kutsal metinlerinin klasik dillerini belli seviyede bildiklerini ortaya koymaktadır. Bir âlimin kendi disiplini dışında muhatap aldığı şahısların dinleriyle ilgili bu denli bilgilere sahip bulunması söz konusu ilginin mahiyeti ve ciddiyeti açısından oldukça önemli işaretler vermektedir.

"Günümüz kelâmcısı diğer dinlerle ilgili nasıl bir tavır sergilemelidir", sorusunu kelâm ilminin bugünkü durumuna dair birtakım tesbitler yapmadan cevaplamak mümkün değildir.

Günümüzde kelâm ilminin gayesi, konusu ve metoduyla kendisini yeniden tanımlayabilmesi için geleneğiyle bağını tekrar kurması gerekir. Gelenekle sağlıklı bir ilişki de içinde yaşanılan ortamın çok boyutlu olarak tanınması ile kurulabilir. Kelâmın başlangıcından itibaren konularının genişlemesi, geleneğiyle bağını koparmaması ve her dönem etrafında olup bitenlerle ilgilenmesi, problemlere çözüm üretmesiyle mümkün olmuştur. Yapılan çalışmaların pek çoğu kelâm tarihi denilebilecek konulara hasredilmiş olmasına rağmen bugün kelâmın geleneğine ilişkin sıhhatli bir tavır geliştirebildiğini iddia etmek de zor görünmektedir. İçinde yaşadığımız ortamın kavranmasına yönelik küllî bir bakış açısı geliştirilemedikçe de kelâmın konularını yeniden tanımlaması imkânsızlaşmaktadır.

Kelâm ilmi bu problemleriyle birlikte diğer dinlerle ilgili bir tavır geliştirecekse öncelikle Asr-ı saâdetten başlayarak bugüne kadar bu işin

tarihi seyrini takip etmek, her bir dönemi kendi şartları içinde tahlil etmek durumundadır. Diğer taraftan da İslâm itikadı açısından kendilerine bir söylem oluşturmak durumunda kalınan dinler, disiplinler veya akımları her yönüyle kavramış olmak gerekmektedir. Yahudilik ve Hıristiyanlık öyle safhalar geçirdi, şu anki durumları da o kadar değişik boyutlar kazandı ki, bugün İbn Hazm'ın kitabından hareketle o din mensuplarının şu veya bu inanca sahip olduklarını iddia etmek, bu dönemde yaşamamakla eş değerdedir. Yahudilik bir reform hareketi geçirdi, Hıristiyanlık bir reform tecrübesi yaşadı ve Aydınlanma döneminden geçti. Sadece bu vâkıalar dahi söz konusu dinler açısından çok yönlü tahlillere muhtaçtır. Özellikle Hz. İsa'nın tabiatıyla ilgili olarak kilisenin oluşturduğu dogma şahsında Hıristiyanlığın yaşadığı dönüşüm Aydınlanma sonrası Hıristiyanlık adında farklı din anlayışlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kimlik olarak yahudi-hıristiyan geleneğinin beslediği Batı toplumunun "modernizm"den hangi boyutlarda etkilendiği de hesaba katılacak olursa bugün bir kelâmcının Hıristiyanlık hakkında vâkıaya mutabık bir şeyler söyleyebilmesi için nelere vâkıf olmasının gerektiği üzerinde düşünmek gerekmektedir.

Bugünün kelâm âlimi bizim geleneğimizdeki mevcut literatürü tanıdıktan sonra söz konusu iki semavî dinin tarihçesini kendi kaynaklarından kavrayabilmelidir. Aksi halde birtakım bilgiler henüz keşfedilmiş gibi kâğıt üzerindeki verilerden ibaret olacaktır. Dinlerin kutsal metinleri, kutsal metinlerine dayalı tefsirî gelenek orijinal dillerinde takip edilebilmelidir. Yahudilik söz konusu olduğunda rabbinik ahkâm (mişna) ve tefsir (midraş) literatürü teolojik gelenekle birlikte kavranabilmelidir. Hıristiyanlık'ta kilise tarihi, kilise babalarının külliyyatı, Kitâb-ı Mukaddes'in kanonizasyon süreci, reform hareketleriyle birlikte Protestanlığın zuhuru incelenmelidir. Günümüz Yahudiliği söz konusu olduğunda reformist gelişmeler, son dönem yahudi teologlarının yeni yaklaşımları takip edilmelidir. Hıristiyanlık'la ilgili olarak ise yeni dinî akımlar, binlerce müstakil Protestan kiliseler, Güneyli kurtuluş teolojisi, modern teolojik akımlar tek tek incelenmelidir. Yeknesak bir Yahudilik veya Hıristiyanlık'tan bahsetmek mümkün değildir. Farklılıkların farkında olunmazsa genellemelerle pek çok hatalara düşülmesi kaçınılmazdır.

Söz konusu dinlerin mensuplarıyla teolojik bazda bir diyalog sürecine girmek hem kendimizi tanıtmaya hem de onları tanıma imkânını sağlayacaktır. Öte yandan İslâm'ın diğer iki din hakkında Kur'an'dan hareketle

çok net mesajlara sahip bulunması da bu tür bir ilişkide bizim için sağlam bir zemin oluşturmaktadır.

Tebliğin Müzakeresi

Başkanı: Dinler tarihi konusunda Mustafa Sinanoğlu Bey'in tebliği hakkında sayın hocam Emrullah Yüksel Bey'in tenkit ve katkıları olacak. Buyurun hocam.

Emrullah Yüksel: Katkıdan ziyade şunu anlamak istiyorum. Mustafa Bey Yahudiliğin bir geleneğinden bir de değişimden bahsetti. Yani hem gelenekçilik hem de değişim nasıl izah edilebiliyor? anlamadım.

Mustafa Sinanoğlu: Yahudiliğin uzun bir süreci kapsayan geleneğe sahip bulunduğunu belirttim. Değişim ifadesine gelince dinde meydana gelen değişim değil de bununla da söz konusu dinin tarihî seyrinde meydana gelen gelişmeleri anlamak gerekmektedir. Yahudilik gerçekten tarih olarak eski bir geleneğe sahiptir. Birtakım çalışmalar neticesinde Hz. Musa'nın milâttan önce 1200'lü yıllar ile 1300'lü yıllar arasında yaşadığı kanaatine varılmıştır. Tevrat'ın milâttan önce VI. yüzyıldan sonra kaleme alındığı, Yahudi Kutsal Metni'ni (Tanah) oluşturan kitapların hepsinin yazılışının milâttan önce II. yüzyıla kadar tamamlanmış olduğu kabul edilmekte, Kutsal Metnin son kanonizasyonunun da milâttan sonra I. yüzyılın sonlarında gerçekleştiği bilinmektedir. Kutsal metne bağlı olarak milâttan sonra II ilâ VI. yüzyıllar arasında bir ahkâmî (mişna) bir de tefsîrî (midraş) gelenek oluşmuştur. Bunların da ötesinde tarihî seyri içinde Yahudilik'te de birtakım mezhepler ortaya çıkmış, XVIII. yüzyıldan itibaren reformist akımlar kendini göstermiş, bunlar bazı konularda birbirlerinden farklı kanaatlere de sahip olmuşlardır. Demek ki Yahudilik denildiğinde yaklaşık ikibinbeşyüz yıllık geleneğe sahip bulunan bir dinden bahsediyoruz.

Buradan hareketle benim kastettiğim şu, siz bu geleneğin seyrini takip etmeden, mezhepler arasındaki bazı farklılıkların farkında olmadan, günümüz Yahudiliğini hiç bilmeden, bizim klasik âlimlerimizin kitaplarından hareketle Yahudilik hakkında konuşur, genel hükümlerde bulunursanız, vâkıya mutabık olmayan, yanlış değerlendirmelerde bulunmuş olursunuz. Meselâ bir İbn Hazm, kendi döneminde yahudi ve hıristiyan mezheplerinin farklı kanaatlerine vakıf olmuş, bir tür bağlantı kurmuştur. Bugün bizim âlimlerimizin aynı derecede bilgilanmeyi sağladıkları fikrinde olmadığımı belirtmek istemiştım.